

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

ŞÜKUFƏ ÇİNGİZ QIZI VƏLİYEVƏ

**XX ƏSR AMERİKA ƏDƏBİYYATINDA AMERİKA
İDEYASINDAN AMERİKA MİFİNƏ DOĞRU
(U.FOLKNER VƏ P.OSTERIN YARADICILIĞI
ƏSASINDA)**

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ABŞ ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2015

Dissertasiya Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Cavanşir Əziz oğlu Əliyev
filologiya üzrə elmlər doktoru

Rəsmi opponentlər:

Qəzənfər Məmməd oğlu Paşayev
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Qorxmaz Həsə oğlu Quliyev
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı müəssisə:

Bakı Dövlət Universiteti
Dünya ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə ” 28 ” 12 2015-ci ildə saat ___da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcələrini almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.131 – Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az.1143, Bakı, H.Cavid prospekti 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas korpus, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron Akt zalı, IV mərtəbə.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “ ” 2015-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi:
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Ümumdünya ədəbi prosesini öyrənmək bizim milli ədəbi prosesin də qanun və qanunauyğunluqlarını daha dərindən anlamaq baxımından aktualdır. Bu məsələ bizim ədəbiyyatşünaslıqda iki üsulla yerinə yetirilir: 1. Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq kontekstində; 2. Dünya ədəbi prosesinin konkret faktlarını müqayisəsiz öyrənmək, yəni, dünya ədəbi prosesinə birbaşa nüfuz etmək. Belə bir səhv fikir formalaşıb ki, fransız ədəbiyyatını fransızlardan, Amerika ədəbiyyatını Amerika tədqiqatçılarından, Rumın ədəbiyyatını rumın ədəbiyyatşünaslarından, yaxud polyak şeirini Polşada formalaşan milli tədqiqatçılardan daha yaxşı öyrənmək mümkün deyildir. Fikrimizcə, bunun elmi əsası yoxdur və dünya ədəbiyyatşünaslığında bunun əksini sübut edən xeyli sayda nümunələr mövcuddur. Məsələn, “Azərbaycan” jurnalının 9-cu nömrəsində (2012) fransız tədqiqatçısı Pol Balanfanın “Niyazi Misrinin mistik təlimlərində ruhani yoxsulluq və qara işıq” adlı yazısı çap edilmişdir (2012, № 11). Yazıdan aydın olur ki, fransız aliminin kənardan baxışı sayəsində XVII əsr türk mistik şairinin yaradıcılığında ona qədər məlum olmayan bir sıra yeni nüanslar vardır. Mixail Baxtinin belə bir fikri məşhurdur ki, “ədəbi hadisə uzaqdan daha aydın şəkildə görünür”¹. Bu fikri iki istiqamətdə anlamaq mümkündür: a) uzaqdan, yəni müəyyən zaman keçdikdən sonra, b) fərqli ədəbi meyarlar baxımından. Bizim tədqiqatımız üçün məhz fərqli ədəbi meyarların tətbiqi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, bu kimi hadisələrin göstərilən kontekstdə öyrənilməsi müasir Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığı, habelə ədəbi tənqid üçün çox faydalıdır.

Tədqiqatda konkret ölkənin – XX əsr Amerikasının ədəbi prosesinin təkamülünü göstərməyə cəhdlər edilmişdir. Uilyam Folkner (1897-1949) Amerika ideyasının məğzini bir sistem təşkil edən bütün romanlarında incəliklərinə qədər verə bilmişdir. Bu mətnlərdə qəhrəmanın az qala bütün “əzaları” nəzərə çarpdırılır, onun hissləri, fikir və duyğuları, qatlaşıqları məşəqqətlər mətn güzgüsündə aydın bilinir. Pol Osterin əsərlərində isə sadəcə qəhrəman yoxdur, burada səyahəti sevən, intellektli, hər şeyi şansa buraxan adamlar var. Bu adamların heç biri nə istədiyini bilmir - onlar postmodern dünyanın sakinləridir. Qısa şəkildə desək, hər iki yazıçının bədii sistemində Amerika iki istiqamətdə öyrənilir – Amerika ideya kimi və Amerika ideyadan doğan mif kimi. Tədqiqatda bu iki

¹ Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Текст / М.М. Бахтин. М.: Изд-во «Искусство», 1986, стр. 17.

istiqlamətin ardıcılığı, onların bir-birinə nüfuz etməsi və həmçinin ədəbi prosesin təkamül prosesi öyrənilir. Bu problemlərin öyrənilməsi müasirlik baxımından önəmlidir, hər şeydən öncə ona görə ki, araşdırmanın mərkəzində insan taleyi durur. Bu insan tarixin müxtəlif dövrlərində mənəvi cəhətdən transformasiyaya uğrayır və bu günə, müasir həyata dəyişə-dəyişə gəlib çıxır. Ədəbiyyatın insanı keçmişdən bu günə hansı yöndə öyrənməsi sistemli şəkildə izah edilir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. U. Folknerin “Səs-küy və qəzəb”, “Qırmızı yelkənlər”, “Emili üçün qızılgül”, “Avqust işığı”, “O gün şər qarışanda”, “Saçlar”, Pol Osterin “Şüşə şəhər”, “Leviatan”, “Ay sarayı”, “Vertigo”, “İllüziyalar kitabı” və digər əsərləri tədqiqatın obyektini təşkil edir. Tədqiqatın predmetini XX əsr amerikan ədəbiyyatının təşəkkülündə ideyadan mifə doğru inkişaf mərhələləri təşkil edir.

Dissertasiyanın məqsədi XX əsrdə amerikan ədəbiyyatının keçdiyi inkişaf mərhələlərini U.Folkner və P.Osterin yaradıcılığı təmsalında öyrənmək və bu müqayisə fonunda onların təkrarsız yaradıcılıq sirlərini aşkarlamaqdır.

Tədqiqatçı qarşısına aşağıdakı **məqsədləri** qoyur:

- Ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqiddə, habelə dünya fəlsəfi fikrində ideyadan mifə doğru təkamül mərhələlərinin tarixini izləmək;
- Tədqiqatın predmetinə daxil olan məsələləri U.Folkner, P.Oster və onların müasirlərinin qaldırdıqları ideyalar kontekstində nəzərdən keçirmək;
- XX əsr amerikan bədii ədəbiyyatını formalaşdıran amilləri öyrənmək;
- XX əsr Amerika nəsrində Amerikanın taleyini araşdırmaq;
- U.Folkner və P.Osterin əsərləri təmsalında ədəbi mifin strukturunu, obrazların yaradılmasında sosial və simvolik elementlərin qarşıdurmasını təhlil etmək;
- XX əsr amerikan nəsrində düşüncə formalarını (mərkəzli və mərkəzsiz) araşdırmaq.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi mövzu və araşdırma predmetinin işlənmə dərəcəsi ilə şərtlənir. İlk dəfə olaraq Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ədəbi təkamül müqayisə fonunda deyil struktur baxımından qoyulur və öyrənilir.

Təqdim edilən dissertasiyada ilk dəfə olaraq araşdırmaya cəlb edilən mövzu dissertasiya biçimində tədqiq edilir. U.Folkner və P.Oster fərqli estetikaya malik yazıçılardır, bu araşdırmada onların bir müstəvidə öyrənilməsi amerikan ədəbiyyatının spesifik təkamülü məsələsi ilə bağlıdır

və bu yöndə təqdim edilən iş ilk cəhddir. Milli ədəbiyyatşünaslıqda U.Folkner haqqında müəyyən tədqiqatlar aparılsa da, P.Oster, ümumiyyətlə, ilk dəfədir ki, tədqiqata cəlb edilir.

Tədqiqatın metodologiyasını ədəbi-tarixi və struktur (sistemli) tədqiqat üsulu təşkil edir. Dissertasiyada təhlillər zamanı sosioloji, tarixi-müqayisəli və tarixi-tipoloji metodlardan da istifadə olunmuşdur. Həmçinin ədəbi-nəzəri fikrin istinad etdiyi analitik təhlil metodlarına müraciət etməklə elmi-nəzəri ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri-praktiki əhəmiyyəti. Bu tədqiqat işi milli ədəbiyyatşünaslıqda ədəbi prosesin təkamülünün nəzəri əsaslarının öyrənilməsi, şərh, konkret bədii nümunələr əsasında nəzəri müddəaların ümumiləşdirilməsi ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu dissertasiyanın bir sıra elmi nəticə və qənaətləri dünya ədəbi prosesinin bir sıra yaradıcılıq problemlərinin aydınlaşdırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Tədqiqatın nəticələri dünya ədəbi prosesi və tarixinə dair ölkəmizdə dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin yazılmasında, tədris proqramlarının, metodik vəsaitlərin hazırlanmasında yararlı ola bilər. Bu dissertasiyadan ali məktəblərin filologiya fakültələrində müvafiq kursların tədrisində dərs vəsaiti kimi də faydalanmaq mümkündür.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiyanın mövzusu Gəncə Dövlət Universitetinin «Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı» kafedrasında müəyyənləşdirilmiş, GDU-nun elmi şurasında təsdiq edilmişdir. Dissertasiyanın əsas məzmunu, elmi müddəa və nəticələri iddiaçının müxtəlif elmi məcmuə və jurnallarda çap etdirdiyi məqalələrdə elmi-praktik konfranslarda, məruzə və tezislərdə, dövrü mətbuat səhifələrindəki yazılarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiyanın quruluşu qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrə uyğundur. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun elmi aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqat tarixinə nəzər salınır, elmi yeniliyi qeyd olunur, işin aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “**Amerika ideyası, təzahürü, formalaşması və ədəbiyyatda inikası**” adlı I fəslə üç bölmədən ibarətdir. İlk bölmədə

Amerika ideyası və Amerika pragmatizmi – tarix və ədəbiyyat məsələsi araşdırılır.

Qeyd edilir ki, XX əsrin ikinci yarısı amerikan ədəbiyyatında amerikan ədəbi mifinin spesifikasiyası aşağıdakılar da daxil olmaqla bir sıra faktorlarla təyin edilir: birinci faktor kimi millət və dövlətin formalaşmasının xüsusiyyəti götürülür. İkinci faktor dini faktordur, üçüncü faktor isə sosial utopiyaya yaxınlıqla şərtlənir.

Birinci faktor, yəni, amerikan milləti və dövlətinin formalaşmasının özəlliyi əsas dəyərləndirmə istiqaməti olaraq insanın həyatda uğur qazanmasının modeli kimi nəzərdən keçirilir. Xoşbəxt olmaq istəyən insanın ideala doğru can atması üstündə praktiki olaraq ABŞ dəyərlər sisteminin bütün piramidası qurulur. İngilis dilində “self-made-men” kimi ifadə edilən bu ideal özündə təqlid üçün müəyyən nümunəni ehtiva edir, yəni insanlar bu modelə baxıb həyat yolunda hansı addımlar atacaqlarını müəyyənləşdirə bilirlər. Bu mif modelini icad edən nəzəriyyəçilər məhz onun sayəsində insanın öz gücünü maksimal həddə həyata keçirə biləcəyinə inamını ifadə edirlər. Bu mif elə bir arxaik qəhrəman tipinə aiddir ki, o, çiyinlərinə düşən bütün ağır yükü və əzab-əziyyəti çətinlik və məhrumiyyətlərə baxmayaraq aradan qaldırmaq gücünə malikdir. Qəhrəman nə olursa-olsun sonda qələbə çalır. Güclü fərdi başlanğıcı, insanın dəhşətli məhrumiyyətlər qarşısında sınınmaması kimi fərdi cəhətlərin bir nöqtədə birləşdirilməsi ideyası ideal dövlət yaratmaq modelində də əksini tapır. Mifdəki ideal insan və ideal dövlət ideyası bütün amerikan ədəbiyyatının əsas özəlliyini ifadə edən güclü cəhətdir. Bu tipli ideal dövlətin mənəvi ərazisi daxilində hər bir insan özünü istədiyi şəkildə qurub-yaratmaq və öz taleyini istədiyi şəkildə yarada bilmək hüququna malikdir.

İkinci faktor nəzərdən keçirdikdə belə bir nəticə hasil olur ki, dini plüralizmin hökm sürdüyü bir şəraitdə amerikalıların mentalitetinin formalaşmasında məhz protestantlıq əsas rol oynayırdı.

Üçüncü faktor sosial utopiyaya yaxınlıq məsələsidir. Dövləti qurmağın utopik ideyası bütün ABŞ mədəniyyətinin özülünü təşkil edir. Məhz bu aspektin gücünə ümummilli çiçəklənmə mümkün olmuşdur. Bu halda o, daimi və sabit xarakter daşıyır və yüz illər boyu dəyişmir. Belə bir sosial və milli ideya insanın hər şeyə qadir olmasına inam hissəsinin üzə çıxmasında əsas rol oynayır. İnsanın istənilən məhrumiyyət qarşısında əyilməməsi, məhz bu cəhət Amerikan ədəbiyyatının nümunələrini nəzərdən keçirdikdə mifoloji xarakter daşıyır.

Adı çəkilən cəhətlər “amerikan arzusunu” əksər Avropa ölkələrində ədəbi mifin əsasını təşkil edən sosial utopiyalardan fərqləndirir: bu mif modelində yazıçı yalnız indiki zaman və ona çox yaxın dövrlərə diqqət yetirir, konkret insan taleləri nəzərdən keçirilir, gələcək zaman real boyalarla təsvir edilir, onun təqdimatında fətişləşdirilən boyalar demək olar ki, iştirak etmir. Konkret ədəbi nümunələri nəzərdən keçirdikdə belə bir həqiqət aydın olur ki, Amerika vətəndaşı firavanlığa məhz yaşadığı konkret zaman çərçivəsində nail olmaq istəyir, bu faktın uzaq gələcəyə proyeksiya edilməsi, xoşbəxtliyə gələcəkdə nail olmaq cəhdi ona büsbütün yaddır. Amerikan ədəbi mifinin inkişafında iki istiqaməti fərqləndirmək mümkündür: klassik və kütləvi. Məsələn, Con Apdaykın “Kentavr” romanında çox saylı hadisələr üç gün ərzində baş verib qurtarır. Con Qardnerin (1933-1983) romanında hadisələr bir neçə il ərzində cərəyan etsə də, onlar fərdidir: Henri Somsun gənc Kelli ilə evlənməsi, Cimmi adlı uşağın dünyaya gəlməsi, evin inşa edilməsi, Saymonun ölümü və sair və ilaxır. “Məhz bütün diqqətin şəxsiyyət üzərində cəmlənməsi amerikan ədəbiyyatında mif yaradıcılığının və onun baş verən hadisələrə münasibətinin özülünü təşkil edir”².

Mifoloji paralellərsiz baş qəhrəmanın real portreti son dərəcə cazibəsiz təsir bağışlayır. Yalnız əlavə mifoloji cizgilər obrazlara ucalıq, xeyirxahlıq və alicənablıq gətirir. Bu və ya digər personajın hərəkətlərinin qiymətləndirilməsi mənəvi sensor rolunda çıxış edən baş qəhrəman xətti ilə həyata keçirilir. Məhz baş qəhrəman vasitəsi ilə dəyərlər sistemi təqdim edildiyindən, hər bir digər personaj da onun vasitəsi ilə dəyərləndirilir.

Klassik mifologiya elementlərindən istifadə edən əsərlərin qəhrəmanlarının daxili dünyasında milli mentalitetin fərdiyyətçi istiqaməti üzə çıxır. Klassik mifoloji istiqamətli əsərlərdə qəhrəmana ehtiram mövzusu qaldırılır. Bununla belə, bu cəhət zahiri qələbə ilə deyil, özünü şəxsiyyət kimi qoruma, mənəvi dəyərlərə sadiqliklə açılır.

Süjet quruculuğunda Bibliya mifologiyasından istifadə hallarından başqa C.Çiverin romanının problematikasında əxlaqi kodeks ənənələri prinsip etibarı ilə arxaik mifə xas olan ikili kontrast üzərində qurulub: reallıq təxəyyüllə, keçmiş indiki zamanla qaynayıb qovuşur.

Mif öz strukturu etibarı ilə ikilidir və buna görə də mifoloji motivlərin əsər strukturuna daxil edilməsi iki zidd məqamı baş-başa gətirir – ideal və reallıq, mənəvi və cismani, xeyir və şər. Klassik mifoloji

² Лало А. Томас Пинчон и его Америка: загадки, параллели, культурные контексты. Текст / А. Лало. Минск: РИВШ БГУ, 2001, стр. 201.

istiqlamətli dünya xəritəsi üçün idealist və romantik təsəvvürlər səciyyəvidir. Ümumilikdə götürdükdə, bu istiqamətə aid əsərlərin mahiyyətindən çıxış edərək dünya xəritəsi hamının bir-birini tanıdığı kiçik əyalət şəhərindən başqa bir şey deyildir.

Birinci fəslin ikinci bölməsində (**XX əsr amerikan ədəbiyyatını formalaşdırən amillər**) XX əsr amerikan ədəbiyyatının əsas inkişaf istiqamətləri araşdırılır.

Keçən əsrin 50-70-ci illərində amerikan ədəbiyyatına ekzistensializm fəlsəfəsi böyük təsir etmişdi. İnsanın özgələşməsi problemi o zamanlar ingilis dilində “beat generation” (...a movement of young people in the 1950s who rejected conventional society and favored Zen Buddhism, modern jazz, free sexuality, and recreational drugs. Among writers associated with the movement were Jack Kerouac and Allen Ginsberg) adlanan nəslin ideologiya və estetikasının əsasında dayanırdı. Keçən əsrin 50-ci illərində San-Fransiskoda özlərini “məğlub edilmiş nəsil” adlandıran gənc ziyalılardan ibarət qrup formalaşmışdı. Bu nəslin nümayəndələri, yəni “məğlublar” müharibədən sonrakı depressiyanı, “soyuq müharibəni”, atom faciəsini tənqid edirdilər. Məğlub yazıçılar arasında ən çox tanınan yazıçı Cek Keruak (1922-1969) idi. Onun yaradıcılıq kredosu birbaşa bədii mətnlərdə ifadə edilirdi. C.Keruak on roman yazmışdı.

60-cı illər nəslə üçün əlamətdar əsər kimi XX əsr Amerikan yazıçısı Norman Meylerin (1923) “Amerikan arzusu” romanı sayıla bilər (1965). Əsas qəhrəman Stiven Rodjek prezident Kennedinin sinif yoldaşdır, müharibə qəhrəmanıdır. O, gözəl psixoloq və TV aparıcısıdır. Ancaq Stivenin həyatı heç cürə alınmır. Ailə həyatı ona sevinc gətirmir, çünki arvadının pul ehtirası sərhəd tanımır.

“Amerikan arzusu” romanının əsas motivi qəhrəmanın daxili zəvvarlığıdır, o, şüuraltının ən gizlin nöqtələrinə nüfuz etməyə çalışır. Bu məqsədlə qəhrəman Nyu-Yorkun lap dibinə çökür. Ancaq onun instinktlərin qadağa zonasına girməsi daxili parçalanmaya səbəb olur. Qəhrəman qətl, intihar, orgiya və orqazm kimi hisslərin ən dib hissəsinə enib onların mənasını mənimsəməyə çalışır.

Praqmatizm fəlsəfəsi ABŞ-da ümumi mədəni prosesin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Praqmatizm fəlsəfəsi ilə memarlıq praktikası arasında əlaqələr hələ XIX əsrin sonlarından etibarən qərarlaşmağa başlamışdı. Bu dövrdə ictimai həyat normaları, münasibətlər və mədəni kanonlar dəyişilirdi. Bununla eyni zamanda gözəllik haqqında Avropada fərqli və yeni təsəvvürlər formalaşdı. Baxılan aspektdə praqmatizm ideyaları

amerikan memarlığına və digər düşüncə sahələrinə Avropanın klassisizm ənənələrindən xilas olmasında yardım etdi. Məhz amerikan varlığını sübuta yetirmək üçün yeni tendensiyalar ziddiyyətli idi və bir çox təsadüflərdə eklektik xarakter daşıyırdı. Onlar amerikan ədəbiyyatında, eyni zamanda memarlığında yeni əlamətlərin meydana gəlməsinə təkan verdi, bütün bunların özülündə 1870-ci illərdə Çikaqoda yaranan və “Çikaqo məktəbi” ilə tanınmış yeni istiqamət dayanırdı.

Bu dövrün ictimai şüuru üçün çox səciyyəvi olan nizamlılıq və rəşionalizmə cəhd etməklə arxitektura estetikasının yeni təmayüllərinin axtarışı davam edirdi. Bu estetik kontekstdə əsas cəhət məqsədyönlülüynün zahirən meydana gəlməsi idi. Çikaqo memarlarının işgüzar pragmatizmi ruhuna proqres və demokratiya ideyasının hopduğı cəsarətli novatorluq sayılırdı. Rus tarixçisi və memarlıq nəzəriyyəçisi A.V. İkonnikov bu dövrü “üslub kontekstində protofunksionalizm” adlandırır.

Bu fəsildə XX əsr Amerika memarlığının yaranması və təşəkkülü haqqında qeydlərin olması təsadüfi deyildir. Təhlillərdə araşdırma müstəvisinə uyğunluqlardan çox ziddiyyətlərin gətirilməsi epoxanın həyatının ritminin tutulması üçün əlahiddə əhəmiyyətə malikdir. Pragmatizmə əsaslanan, mürəkkəb dizayn elementlərindən vaz keçən memarlıqdan fərqli olaraq bədii ədəbiyyatda insan taleyi bütün mürəkkəbliyi ilə təsvir edilirdi. Bu iki istiqamət arasındakı ziddiyyətləri təsvir edib, onların səbəbini anlamadan dövrün nəsr əsərlərində insan taleyinin təqdimatındakı üslubi özəllikləri də başa düşmək olmaz.

I fəslin üçüncü bölməsində (**“XX əsr Amerika nəsrində Amerikanın taleyi”**) XX əsr amerikan ədəbiyyatında insan konsepsiyası araşdırılır.

Tədqiqatçıların fikrincə, bu kimi qlobal və idraki məsələlər bədii təfəkkürdə fərdi olanla ümumi xüsusiyyətlərin vəhdətində, bu son dərəcə mühüm fəlsəfi və bədii məsələlərin qovuşuğunda araşdırılmalıdır və belə olduqda hər hansı konkret dövr, yaxud yazıçının poetika sistemində önəmli yer tutan, onu bu və ya digər mövzunu dərinədən işləməyə məcbur edən amilləri ön plana çıxarmağa məcbur edir.

Məlumdur ki, XX əsrin əvvəllərindən etibarən bədii yaradıcılıqda dünyanı əks etdirmənin alternativ yolları axtarılır, bədii əksətdirmənin tipologiyası kəskin şəkildə dəyişirdi. Bu proses müəyyən mənada dövrün özünün spesifikasi, o zaman baş verən hadisələrin dinamikası və digər mühüm məsələlərlə bağlı idi. O zaman Amerika cəmiyyətində “böyük depressiya” yaşanır, bu isə hər şeydən öncə cəmiyyətdə illər boyu gedən iqtisadi, ideoloji, siyasi və digər proseslərin yekunu olmaqla, ədəbiyyat və

ümumən bədii təfəkkürdə qeyri-ənənəvi üslub meyllərinin yaranması, öz iradəsini digər hadisələrə diktə etməsi ilə nəzərə çarpırdı. Bu mənada Con Steynbek, Konrad, Folkner və Heminqueyin yaradıcılığında gedən prosesləri izləmək maraqlı olardı. Con Steynbekin “Qəzəb salxımı” və Ernest Heminqueyin “Əcəl zəngi” romanları bu baxımdan səciyyəvidir.

M.M. Baxtin yazırdı ki, əsl bədii əsər kökləri etibarilə keçmişlə sıx bağlı olmalıdır ki, gələcəyin körpüsündən adlaya bilsin³. Bu mənada Uilyam Folkner öz yaradıcılığında, insan və bədii ədəbiyyat haqqında fikirlərində keçmişin mənalandırılmasına böyük diqqət yetirirdi. Uilyam Folkner deyirdi ki, insan sadəcə keçmişin məcmusudur. Onun fikrincə, heç bir «olmuşdur, vardır» fikri mövcud deyildir, çünki keçmiş insanın taleyində dirilərək indiki zamanda yaşayır. Kökləri etibarilə keçmişlə bağlı olan insan taleləri «keçmişin gələcəyini» xatırladırlar. Bu konsepsiyadan çıxış edərək, Uilyam Folkner zamana öz münasibətini formalaşdırırdı.

Uilyam Folkner Yoknopatofa saqasını yaradarkən, öz qarşısına konkret olaraq xəyalında uydurduğu bu məmləkətin tarixini yaratmağı məqsəd qoymamışdı. Ancaq məsələnin obyektiv cəhəti bundadır ki, bütün detalları ilə Folknerin böyüyüb başa çatdığı diyara bənzəyən Yoknopatofa xronoloji qaydada təsvir edilən hadisələr kontekstində bu vilayətin təqribən bir əsrə yaxın tarixini əhatə edir və bu tarix bütün toxumaları etibarilə canlı tarixdir. Folknerin özünəməxsusluqla yaratdığı Yoknopatofanın canlı bədii tarixi tam şəkildə izləniləncə, həm də anlaşımaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən detal və komponentlərlə tanışlıqdan sonra insanın qarşısında canlı bir mənzərə açılır; artıq qeyd etdiyimiz bir xarakterik xüsusiyyəti bir daha təkrar edək ki, belə demək olarsa, Folkner yaradıcılığında janr anlayışı son dərəcə şərti səciyyə daşıyır, yəni o mənada ki, Yoknopatofa saqasının mahiyyətini və orada təcəssümünü tapan hadisələrin xronologiyasını izləmək baxımından təkcə hekayələrin ayrıca şəkildə götürülüb araşdırılması kifayət deyildir. Amerika gerçəkliyində baş verən hadisələrə qarşı son dərəcə həssas olan Folknerin yaradıcılığında vətəndaş müharibəsi də bütün ağrı-acısı və dəhşətləri ilə əks etdirilmişdir. Ancaq burada bir mühüm faktı qeyd etmək lazımdır ki, bu planda Uilyam Folkneri iri məşəblı müharibə səhnələri yox, qanlı müharibənin yaddaşda, beyində və şüurda açdığı şırımlar maraqlandırmışdır. Onu maraqlandıran məsələlər sırasında müharibənin insan taleyinə təsiri, onun normal məcrasını yolundan döndərərək, faciələrə tuş gətirməsi, habelə bütün bu

³ Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Текст / М.М. Бахтин. М.: Изд-во «Искусство», 1986, стр. 23.

axıdılan qanın və məşəqqətin içində insanın öz taleyi ilə təkbətək qalması mətləbləri mövcuddur. Fikrimizin təsdiqi olaraq XX əsr Amerika nəsrinin yaradıcılarının fikirlərini nümunə gətirə bilərik. Məsələn, Uilyam Folknerin fikrincə, sənətkar «heç kəsin başına ağıl qoymamalı, yaxud bu və ya digər məsələ barəsində hökm çıxarmamalıdır, əks təqdirdə o, etibar edilmiş ilahi vergini itirə bilər»⁴.

Bu mülahizələrin davamı kimi Folkner öz qəhrəman və personajlarına istədikləri qədər azadlıq verməyinin üzərinə vurğu salaraq qeyd edirdi ki, təhkiyənin məsuliyyətini onlar öz üzərlərinə də götürürdülər. Eyni zamanda, Folkner yazırdı ki, «Hekayəni qələmə almamışdan əvvəl, yazıçı orada qoyacağı mətləbi özünün həqiqət haqqındakı təsəvvürləri ilə tutuşdurmalıdır»⁵.

Uilyam Folknerin qurduğu bədii sistem XX əsrin sonlarına yaxın sanki “yaddan çıxdı”. Dünyada yeni ədəbi cərəyanlar, yeni üslub istiqamətləri yarandı. Məsələn, Pol Osterin bütün romanlarında onun qəhrəmanları güzgü kimi çiliklənilib həm öz həyatlarına, həm də başqalarının ömrünə dağılıblar. Onun romanlarında qəhrəman yoxdur, səyahəti sevən, intellektli, hər şeyi şansa buraxan adamlar var. Bu adamların heç biri nə istədiyini bilmir - onlar postmodern dünyanın sakinləridir.

Postmodern romançılığa gələn yolu üç mərhələdə ümumiləşdirmək olar:

- 1) Mərkəzdə tanrının olduğu və həqiqətin ancaq tanrı vasitəsilə təsbit edildiyi düşüncə forması.
- 2) Antroposentrist, yəni insan-mərkəzli olan və insanı ən yüksək norma kimi qəbul edən düşüncə forması
- 3) Mərkəzsiz düşüncə forması⁶.

Bu bəndlərdən birincisi modern öncəsi (buna pre-modern də deyilir), ikincisi modern, üçüncü isə postmodern dönəmi xarakterizə edir. Pol Osterdə mərkəzi nöqtə yoxdur. Daha doğrusu, onun qəhrəmanları sanki diqqət mərkəzinə düşən kimi, ya yerlərini dəyişirlər, ya adlarını, ya da ki,

⁴ Folkner U. Seçilmiş əsərləri, 1 cildə, Azərbaycan tərcümə mərkəzi. Bakı, 2005, s. 4.

⁵ Folkner U. Seçilmiş əsərləri, 1 cildə, Azərbaycan tərcümə mərkəzi. Bakı, 2005, s.5.

⁶ Qorxmaz Quliyev. XX əsr Amerikan ədəbiyyatşünaslığında aparıcı cərəyanlar. Bakı, 2011, s. 3 s.

libaslarını. Onun romanları parçaları müxtəlif yerlərə dağılmış hadisələrdən, insan hisslərindən ibarət pəzldır.

Pol Osterin məşhur trilogiyasının ilk romanı “Şüşə şəhər”də bu bölünmə qəribə şəkildə göstərilir. Bir gecə romanın baş qəhrəmanı Daniyel Kuinin telefonuna zəng gəlir və dəstəyi götürəndə “Cənab Pol Oster lazımdır” – sözlərini eşidir. Zəng vuran adamın yazıçı Pol Osteri yox, detektiv Pol Osteri istəməsi oxucunu labirintə çəkən ilk addımdır. Burada müəllif Oster qarşımıza təkcə təhkiyəçi kimi deyil, həm də personaj kimi çıxır.

Pol Osterin bütün romanlarının qəhrəmanları gəzərgi, səyyah, macəraçı adamlardır. Buna görə də onun romanları pikaresk roman növünə aid edilir. Nədir pikaresk? Adəm-Həvva əhvalatından başlayaraq, demək olar ki, insanın dünyadakı varlığı böyük bir səyahəti xatırladır. Cənnətdən qovulub həm özlərinin, həm də hamımızın yer üzündəki yaşam macərasına start verən Adəmlə Həvvadan bu yana hamı yolçu, hər şey yoldur. Pikaresk də təxminən bu düşüncədən doğan roman növüdür.

Bütün qəhrəmanlarını bir addan başqa ada, bir cildədən başqa cildə, bir kimlikdən başqa kimliyə keçirən P.Oster, yəqin ki, təkcə postmodernizmin mərkəzsizlik prinsipinə sadıq qalmaq üçün belə etmir. Kim bilir, bəlkə də Oster qorxur ki, birdən onun qəhrəmanlarını ildırım vurur.

Nəticə etibarı ilə, həm də ədəbi mətniqə söykənməklə deməliyə ki, müəyyən şəraitdə, həmin şəraitin təsiri nəticəsində gerçəkliyin mənzərəsi mif tülünə bürünərək təsvir edilsə, bir gün bu mif dağıdılır, kökündən laxladılır, ədəbi məkanda elə transformasiyalar baş verir ki, mif gerçəkliyi əvəz etdiyi kimi, bu təsadüfdə gerçəklik də mifi əvəz edir və illüziya doğurur. Vaxt gəlir, bu illüziya da dağılır, çünki ədəbiyyat, xüsusi halda nəsr gerçəkliyin təsvirində transformasiyaya əsaslanır.

Dissertasiyanın II fəslı (“XX əsrin 2-ci yarısı Amerika ədəbiyyatında mifoloji modellər”) iki bölmədən ibarətdir.

I bölmədə (“U.Folknerin və digər amerikan yazıçıların əsərləri timsalında Amerika ədəbi mifinin spesifikasi; Amerika ədəbi mifinin inkişafında iki istiqamət; obrazların yaradılmasında mədəni (sosial) və simvolik elementlərin qarşıdurması”) əsasən amerikan ədəbi mifinin spesifikasi və bunun bədii obrazlarda təcəssümü məsələsi araşdırılır.

XX əsrdə mifə, mif modellərindən istifadə edib obraz yaratmağa maraq nəinki sönməmiş, əksinə daha da artmışdı. Bunun bir sıra səbəbləri mövcuddur və onlar müasir ədəbiyyat, onun mənşəyi və funksiyaları ilə bağlıdır. Məşhur strukturalist, fransız ədəbiyyatşünası Rolan Bart hesab

edirdi ki, müasir zamanədə miflərin əhəmiyyəti və miqdarı nəinki azalmamış, əksinə artmışdır. O, ideoloji xarakterli arxaik və müasir miflər arasında müqayisələr aparmışdır. Gündəlik həyat külli miqdarda mif yaradır və onların hamısı söz, ifadə, bildirmək üsulu və ya forma, yaxud kommunikativ sistem kimi ənənəvi qaydada şərh edilən dil reallığına aid edilir. Rolan Bart “Mif bu gün” əsərində qeyd edir ki, mifdə verilən informasiyanın predmeti deyil, onun çatdırılma üsulu əhəmiyyətlidir⁷. Onun fərqləndirici xüsusiyyəti təbiəüstü tarixi keyfiyyətidir, belə ki, şeylərin məxsusi təbiəti mifin içində əriyib gedir. Mifologiya, Barta görə, semiologiyanın tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Onun araşdırma predmeti meydana gələn ideyalardır. Bart mifdə bildirən, yaxud konsept hissəsini bildirilən və ya dil işarələrindən təşkil edilən formanı fərqləndirir. Məna məhz bu iki elementin sintezi nəticəsi kimi meydana gəlir. Məna formaya çevrilir: dil həmişə formalar sistemidir, məna isə formanın növ müxtəlifliyidir. Mifdə həqiqi-yalan qarşılıqlı qaribə tənəsübdə meydana gəlir. Mif haradasa təhrif edilmiş reallıqdır. Mifi oxuyan şəxs onu faktlar sistemi kimi qəbul etsə də, əslində mif metadil sferasına aiddir, burada konsept hissəsi uyğunlaşma prosesindən keçir.

U.Folknerin müasiri olan Heminqueyin bütün yaradıcılığı “itmiş nəslin” nöqteyi-nəzərindən şərh edilir və mənalandırılırdı, yeniyetməlik və gəncliyini döyüş səngərində güllələr altında keçirdiyinə görə dərin sarsıntı keçirmiş və bu hissini demək olar bütün əsərlərində ifadə edirdi. Ona elə gəlirdi ki, müharibənin vurduğu ağır yaralardan dünyadakı yerini, onu həyata bağlayan idealları itirib. Buna görə də E.Heminqueyin yaradıcılığının əsas mövzusu amansız müharibədə ümid və arzularını itirmiş müasirinin faicəsidir.

Ernest Heminqueyin insan konsepsiyasını dərinəndərk etmək üçün, fikrimizcə, onun yazıçı və insan kimi yetişdiyi dövrə və təmsil etdiyi ədəbi nəslin poetikasının formalaşdığı mühitə diqqət yetirmək lazımdır. Bu baxımdan yaradıcılıqlarının ilk dövründə “itirilmiş nəslin” dünyagörüş və estetik mövqeyi, onların taleyinə Birinci Dünya müharibəsinin təsirini araşdırmaq zərurəti yaranır.

U.Folknerin hər hansı romanını oxuduqda burada təsvir edilən məkanın qeyri-adi xüsusiyyətlərə malik olduğunu hiss edirsən. U.Folknerin təqdim etdiyi məkan ucsuz-bucaqsız, zəngin, insanların gecə-gündüz çalışdığı, tər tökdüyü və buna görə də son dərəcə gərgin həyat tərzini

⁷ Qorxmaz Quliyev, Ülviyyə Rəhimova. XX əsrin görkəmli ədəbiyyatşünas alimləri. Bakı, 2014, s. 76.

xarakterizə edilən bir ölkədir. Bir qayda olaraq yüksək bədii məziyyətlərə malik olan əsərlər, xüsusən nəsr əsərləri barədə bəhs edildikdə belə deyilir ki, bu əsərlər vasitəsi ilə aid olduğu ölkənin mahiyyətini anlamaq mümkündür. Ancaq U.Folknerin romanları əsasında bu ölkənin hansı aşırımlardan keçdiyini təxmin etmək olsa da, onu bütünlüklə açmaq heç də asan deyildir.

Ədəbiyyat tarixindən bildiyimiz kimi, U.Folkner “Səs-küy və qəzəb” romanı ilə bağlı çox sayda qeydlər etmiş, hər dəfə bu romanın qəhrəmanlarının xasiyyətini, roman məkanında baş verən mürəkkəb hadisələri, daha doğrusu xaosu izah etməyə çalışmış, ancaq nə qədər cəhd etsə də, romandakı xaosu sadəcə bədii-estetik baxımdan qanuniləşdirmişdir. U.Folknerin adı çəkilən əsərində baş verən hadisələrlə qəhrəmanların taleyi arasındakı əlaqələr prizmasından nəzərdən keçirirdi. Hər dəfə bu əsərə qeyd və şərhlər yazdıqda nəzərdə tutduğu məqsədə nail olmadığını özü də hiss edirdi, bütün bu cəhdlərin sonunda bir məqam xüsusi vurğu qazanırdı: U.Folknerin nəsrdə yaratdığı dünya, romanının adından bilindiyi kimi, səs-küy və qəzəbdən ibarətdir, bu səs-küy və qəzəbdən baş açmaq sadəcə mümkün deyildir, ancaq lazımdır. Folkner hər dəfə əsərinə şərhlər əlavə etdikdə həmin xaosu bir az da qəlizləşdirirdi. U.Folkner kimi yazıçıların yaradıcılığını həm də böyük bir təcrübənin nəticələrindən ibrət götürmək anlamında tədqiq etmək lazımdır. U.Folknerin “Səs-küy və qəzəb” romanı barədə ara verməyən əndişələrinin sonucunda, ömrünün axırına yaxın yazdığı söz bu mənada əlamətdardır. Onun sözündən ilkin anlaşılan budur ki, yazı prosesində ancaq üsluba, yazı texnikasına qapanıb qalmaq lazım deyildir. Folknerin fikrincə, yazıçının yaradıcılıq cəhdləri nə qədər masştablı olsa, onun axtarışları bir o qədər faydalı ola bilər. U.Folkner və onun kiçik müasiri T.Vulf həyatdakı bütün təcrübələrini bir sözün, bir abzasın içinə sığdırmağa cəhd göstərirdilər. Onların fikrincə, bircə abzasda həyatdakı bütün detallar əksini tapmalı idi. Ancaq U.Folknerin özü də bu etirafların içində belə bir məqamı vurğulayırdı ki, həmin dövrdə başqa cür hərəkət etmək sadəcə mümkün deyildi. Burda bir məqama aydınlıq gətirmək lazımdır ki, nə Folkner, nə də Tomas Vulf öz əsərlərini üslub, texnika xətrinə yazmırdılar. Həyatın, gerçəkliyin əsl mənasını açmaq, həyatın içinə nüfuz etmiş quduz ehtirasların kökünü göstərmək üçün Folkner bütün yaradıcılıq enerjisini səfərbərliyə almışdı.

U. Folknerin intensiv mövzu və mətləb axtarışları onun əsərlərinin poetik strukturunda münasib şəkildə əks etdirilirdi. Yuxarıda qeyd etdik ki, Folknerin əsərlərində təsvir edilən hadisələr onun uydurduğu bir məkanda cərəyan edir. Bəzi əsərlərini mütaliə edərkən, bir əsərdən başqa əsərə

keçdikcə, bayaq mütaliə etdiyin və qarşılaşdığın proses və hadisələrin davamını görür və nəticə etibarilə həm hekayə və həm də romanlarda eyni böyük bir mətləbin ayrı-ayrı fraqmentlərini qavramalı olursan. Buna görə də, Folknerin nəsr təfəkkürü onun irili-xırdalı heç bir əsərində qəlpələnmir, əksinə, hər şey, ən kiçik epizod belə adına “Folkner eposu” deyilən nəhəng bir tikilinin araya-ərsəyə gəlməsində vasitə rolunu oynayır. Bu əsərlərdə bir belə məkan və hadisə oxşarlıqları oxucuda hansı təəssüratı oyada bilər? Biz bu məsələnin birinci cəhətini artıq qeyd etdik.

U.Folknerin bütün yaradıcılıq dünyasında, xüsusən də hekayələrində əsas estetik dominant rolunu istənilən konkret sosial şəraitdə çətin tapılan harmoniya təşkil edir. Bu məqsədini həyata keçirmək, yəni harmoniya yaratmaq üçün o, irəli sürdüyü zaman konsepsiyasından dəqiq şəkildə istifadə edirdi. Uilyam Folkner içində olduğu, nəfəs aldığı həyat və gerçəkliyin bütün koloritini əks etdirmək, onun təkibinə, necə deyirlər heç nə qatmadan hiss etdirmək və buna əsaslanaraq özünün Zaman konsepsiyasının mahiyyətini bütün detalları ilə açıqlamaq üçün qarşıdurmadan istifadə edirdi.

Məsələn, “Qırmızı Yelkənlər” hekayəsində U.Folkner yaradıcılığının ən maraqlı mövzularından birinə toxunulur ki, bu xətt sonradan Latin Amerikası ədəbiyyatının aparıcı mövzularından birinə çevrilir. Üç irqin: hindu, zənci və ağdərililərin qarşıdurması müxtəlif təfəkkür, müxtəlif həyat anlayışı və nəhayət üç irqin müəyyən səviyyədə haqlarının özlərinə qaytarılması dünyaya Latin Amerikasından bir neçə nəhəng yazıçı verdi. Biz “Qırmızı Yelkənlər”də çox böyük bir hadisənin çıxış nöqtəsini görürük. Payız gəlir, yarpaqlar qızarıb, qopub yerə düşür, ölür, hinduların həyata münasibəti də belədir. Vaxtı gələndə insan da yükünü çəkib bu lənətə gəlmiş həyatdan getməlidir.

U.Folknerin “Persi Qrimm” adlı ən yaxşı novellalarının birində irqi ayrı-seçkilik məsələsinə toxunulur. Onun qəhrəmanı – milli qvardiyanın kapitanı sözügedən hadisənin mənfə planda qabarıq cəhətlərini özündə təcəssüm etdirir. Novellanın mövzusunun hansı mühüm cəhətə toxunduğunu müəllifin özü də xüsusi vurğu ilə qeyd etmişdi: “Mən Qrimmi 1931-ci ildə kəşf etdim. Qəzetlərdə Hitler haqqında yazılar getməzdən əvvəl təsəvvür edə bilməzdim ki, mən nasist obrazı yaratmışam⁸”. U.Folknerin yaratdığı Persi Qrimm obrazı məhdud təfəkkürlü Amerika

⁸ William Faulkner: Novels 1957-1962 (Noel Polk, ed., with notes by Joseph Blotner) ([Library of America](#), 1999) [ISBN 978-1-88301169-7](#)

obivatelidir. Bu obrazın yaradılması vasitəsilə, Folknerin istedadının satirik yönü üzə çıxır.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz romanda qoyulan problemlər Sinkler Luisin “Kinqs Blat, Krallar Nəslı” romanında da (1947) əks etdirilmişdir. Luis adıkeçən ziddiyyətli problemləri psixoloji aspektdə götürərək araşdırmış və mühüm nəticələrə gəlmişdir. Onun bu romanı özünün ümumi yaradıcılıq poetikasından müəyyən qabarıq cəhətlərlə fərqlənməsi ilə əlamətdardır. Qeyd etmək lazımdır ki, Sinkler Luisin bir çox romanlarının finalı məhz tipik “amerikan variantına əsaslanır”. Bu romanı isə, sadəcə xoşbəxt sonluqla başa vurmaq mümkün olmamışdır. Görünür, sənətkar bədii əsəri yaradarkən, onun beynində qurduğu fabula bədii əsər kontekstində mücərrəd şəkildə doğulmur, amansız gerçəklik özünün nüfuzedici təsiri ilə fabulanın “qan damarlarına” təzə qan axıdır, olur ki, onu öz məntiqinə tabe edir. Üstəlik, Sinkler Luisin romanının finalı faciəvi xarakter daşıyır. Folknerin “Balaca Kəndlər” və “Meyit Murdarlayan” romanlarının meydana çıxması, ümumi şəkildə götürdükdə, onun ideya-estetik və bədii dünyagörüşünün müəyyən bir sistemə dayanaraq ortaya qoyulması ilə əlamətdardır. Folknerin əsərlərində insan həmişə mübarizədə və hərəkətdədir, o, təkcə ətraf gerçəkliklə yox, həm də özü ilə vuruşur. Bu prosesi təfərrüatla təsvir edən müəllif bir-birilə mübarizə aparan qüvvələrin nisbətini elə bir dəqiqliklə götürür və inkişaf etdirir ki, nəticədə Amerika gerçəkliyi haqqında yarımçıq cümlələr yox, bütöv söz deyən xarakterlər meydana gəlir. Həmişə şəkildə olsa da, müəllifin “Yanğın” hekayəsinin bir parçasına diqqət yetirək.

Y.M.Lotman təsdiq edir ki, “mətnə bu və ya digər şəxs haqqında vahid paradiqmatik obrazla verilən müxtəlif xatirələr həmişə həm bu mətnin müəllifi, həm də auditoriya üçün müəyyən mədəniyyət kodundan asılıdır. Bu çevrənin daxilində personaj aralarında eynilik olmayan bir sıra vəziyyətlərə parçalanır, onun dışında əlamətləri onun əlamətlərinə oxşarlıq, yaxud digər prinsip üzrə aid olan bir sıra digər personajlar yerləşir”⁹.

Dissertasiyanın II fəslinin ikinci bölməsində (**U.Folkner əsərlərinin strukturu və Amerika ideyası**)⁹) əsasən Amerika ideyasının nəsrə ifadəsi metodlarından söz açılır.

Bu bölmədə adı çəkilən əsərlərin bədii keyfiyyəti eyni zamanda o dövrün ədəbi cərəyan və düşüncə formaları kontekstində araşdırılır.

⁹ Лотман Ю.М. Об искусстве: Структура художественного текста; Семиотика кино и проблемы киноэстетики; Статьи. Заметки. Выступления. (1962-1993). Текст / Ю.М. Лотман. СПб.: «Искусство - СПб», 1998, с. 700.

Ədəbiyyatşünas Q.Quliyev postmodernizm haqqında yazır: “Postmodernizm” anlayışının məzmunu ilə bağlı heç bir xüsusi təhlil aparmadan elə onun adı vasitəsilə mahiyyəti, əhatə dairəsi, funksional özümlüyü haqqında xeyli informasiya əldə etmək olar: söz özü haqqında çox şey deyir. Məlum olur ki, birincisi, postmodernizm humanitar fikrin inkişafında öz yerini modernizmdən sonrakı dövrə (“post”) aid edir. İkincisi, postmodernizm modernizmlə münasibətlərinin dialektik xarakter daşdığını bəyan edir: bir tərəfdən postmodernizm modernist ənənələri davam etdirir (əks təqdirdə tərkibindəki “modernizm” sözündən imtina edərdi), digər tərəfdən o, modernist konsepsiyaların sıra fundamental müddəalarından imtina edir, yoxsa yenə də elə həmin “post” sözü vasitəsilə özü ilə modernizm arasında məsafə yaratmaz, ondan fərqli statusa malik olduğunu nəzərə çəpərməzdi.”¹⁰

Postmodernizm daha sonrakı illərin və dövrün hadisəsi oldu. Şübhəsiz ki, o, modernizmdən müəyən cizgiləri əxz etmişdi, ancaq buna baxmayaraq o, tam yeni bir hadisə idi. Bunu tarixilik planında necə izah etmək olar?

Postmodernizmin əsas xassəsini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə tədqiqatçılar “postmodernist hissiyyat” terminə müraciət edirlər. Bu nə deməkdir? Bu sualın cavabını tapmaq tədqiqatın mövzusu üçün çox önəmlidir, çünki Amerika mifinin bədii açılışında U.Folknerdən P.Osterə keçid məhz hissiyyatın dəyişməsi ilə müşayiət edilir.

“Postmodernist hissiyyat” kateqoriyasında əsas cizgi bu kateqoriyaya aid edilə bilən nəsr nümunələrində rastlanan xüsusi yazı üsulu sayılır.

Tədqiqatın sonuncu – üçüncü fəslə (**“U.Folkner və P.Osterin nəsrində mənəvi problemlər”**) adından göründüyü kimi, U.Folkner və P.Osterin nəsr əsərlərində ifadəsini tapan mənəvi axtarışlar təhlil süzgecindən keçirilir. III fəsil 2 bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə (**“Pol-Oster – postmodernizm, yoxsa post-postmodernizm?”**) Pol Osterin nəsr əsərlərinin nümunəsində post-modernizm estetikasına ekskurs edilir və ədəbi təmayülün nasirin yaradıcılığındakı ifadə vasitələri öyrənilir.

Keçən əsrin əvvəllərindən dünyada başlayan və indi də davam edən humanitar böhran bir sıra izahı məchul, uzun sürən xəstəliyə bənzər hadisələr zəncirini yaratdı. Bu hadisələr, şübhəsiz ki, bədii düşüncəyə də sirayət etdi, orada yuva qurdu və ədəbi aləmdə, ədəbi prosesin girdablarında dərin təbəddülatlar oyatdı. Xüsusi ilə ikinci cahan savaşından

¹⁰ Qorxmaz Quliyev. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. Bakı, 2012, s.34.

sonra dünyaya hakim kəsilən ümitsizlik, pessimizm, bir məşhur ifadədə deyildiyi kimi, “atomlaşma” insanın, insanlararası münasibətlərin və ədəbiyyatın mövcudluq formasına çevrildi.

İndi həm siyasi-ictimai sferada, həm də ədəbi mətnlərin qurulmasında paradigma dəyişir və bu iki sfera bir-birinin içinə elə daxil olur ki, deyək ki, demokratiya bürüncəkli bir ölkədə yüksək çinli məmur-filosofun humanitariya ilə bağlı dedikləri sayıqlamadan və siyasi demagogiyadan başqa nəyəsə oxşamır. Ədəbiyyatı, ədəbi mətnləri, ümumən ədəbi-fəlsəfi dəyərləri əvvəlki lüğət tərkibi və prinsiplərlə izah etmək ən azı seyrəklikdir. Mətn atom deyil, o, özündən əvvəlki və sonrakı minlərlə mətnin bətnində yaşayır, onu bu kontekstdə şərh etmək ağılsızlıqdır, ən azı ona görə ki, mətndə sənin tutmaq istədiyin nəsnə dərhal başqa nəsnəyə çevrilir. Vaxtilə Jak Derridaya belə bir sual ünvanlanmışdı ki, sizin əsərlərinizi labirintə bənzədirlər. O, cavab verir ki, şübhəsiz, bütün mətnlər özündən sonra gələn bütün digər mətnlər üçün sonsuz ön söz rolunu oynayır, bu sonsuz ön söz sonrakı mətnə güc kimi verilir. Vahid mətn parçalanıb bölündü və dünyanın hər bir küncünə səpələndi, vahidlik, bölünməzlik qırıntı, fraqment kimi təzahür etdi. Niyə? Dünyada birdən-birə nə baş verdi? XX əsrdə müəyyən düzümü və sistemi olan nəsnələrin dağılıb parçalanması və prosesin sonsuz stixiya qazanması bütün gerçəkliyi bir ovuc içinə yığmaq və düylənmək zərurəti doğurdu. Postmodernist əxlaq və estetika nəyin bahasına olursa-olsun dünyanı bir cümləlik metaforaya müncər etməkdədir, görəsən bu cümlənin hansı anlamı olacaq? Hər halda, həqiqət axtarışı systemsiz və konsepsiyasız yaşamaqdan daha əfzəldir. Belə bir durum – sistemin və dayanıqlı konsepsiyaların yoxa çıxması həqiqət axtarışında və insanın bədii dərkində yeni bucaq yaratdı. Postmodernizmin münasibəti hər şeydən öncə ambivalentdir - ikilidir, o, klassika və modernizmdə gördüyünü həm təsdiq, həm də inkar edir. Bu, ondan irəli gəlir ki, bədii düşüncənin məhvərini təşkil edən insan – MƏN artıq vahid bir şey deyil, parçalanıb və bu sonsuzluq stixiyası dünyanın xəyalı sonu ilə gerçək əvvəlini bir nöqtədə birləşdirmək cəhdi doğurur. “Dekonstruksiya” anlamı bundan irəli gəlir: bu, təkcə dağıtma deyil, həm də qurmadır, yenidən, təzədən inşa etmək. Dünyanın dərkində “postmodernist sual” Şekspirdən qaynaqlanır: zamanın bağları qırılıb... Postmodernizmin qəlpələrinin uzaq keçmişdə tapılması fakt, faktura yox, postmodernizmin özünün keçmişə qərribə səyahəti ilə bağlıdır: XX əsrdə dərin böhranlardan keçən insan şüuru yetkinləşmək əvəzinə gücdən düşdü, dünyanı vahid qavrayış dəyişdi, insan keçmişə və içində yaşadığı gerçəkliyi ayrı-ayrı kadrlar formasında seyr etməyə üstünlük verdi. Pafosu etibarı ilə

postmodernizm dünyanın başlanğıcından – mifdən gəlir... Burada elmi izahdakı bir ayrıntıya diqqət yetirmək önəmlidir. Postmodernist estetikanı təkcə XX əsrdə baş verən cəhanşümul kataklizmlər şərtləndirmir. Klassik dövrdə, sonra modernist kontekstdə dünyanın bədii dərkə “bir nəticə vermədiyindən” yeni estetik çağda paradigma dəyişdi, dünyanı vahid nəzərlə seyrdə perspektiv öldüyündən üstünlük fraqmentar kəsiklərlə dərkə verildi.

Ədəbiyyatımızın, yaxud digər milli ədəbiyyatların klassik dövrlərini yada salaq, aralarında nə qədər fərqlər olsa da, istənilən kontekstdə bu ədəbiyyatlar arasında qarşılıqlı təmaslar, ümumi mətləblər tapmaq mümkündür. Əslində bütün dünya ədəbiyyatı bir ovuc içində yerləşən nəsnəyə bənzəyir, intəhası kimisi bunu ziddiyyət, kimisi də fərq şəklində görür. Klassik ədəbiyyatda, qəzəl mətnlərinin içində diqqəti ilk cəlb edən nəsnə - savaşıdır, mətnlə məna, müəlliflə forma arasında, bu savaş nə qədər şiddətlənsə də, hansı gücü, intensivliyi qazansa da adicə formanın qəlibini vurub sındırmağa yetmir, hər dəfə yeni mətləb başlanır, hər dəfə eyni həqiqət müxtəlif libaslara girir. İfadə, məna, üslub oyunları, bunların bir-birinə çulğaşması olur ki, müəyyən zaman keçdikdən sonra yeni paradigma - dünyanı dərkən yeni rakursunu yaradır. Əşyaya, sözə, onlar arasındakı əlaqələrə münasibət dəyişdikcə, sanki dünya da dəyişir, insanlar əsrlər boyu axtardıqları həqiqəti tapmış kimi olurlar, bu məqamdan etibarən bu yeni tapılan nəsnəyə “kütləvi yürüş” başlanır və bir göz qırpmında o tükənir, sonra hər şey yeni sətirdən və sıfırdan başlanır, lap Kamünün Sizifdən bəhs edən essəsində olduğu kimi. Əslində bu dünya qədim əmək nəğmələrində olduğu qədər sadə və primitivdir. Görəsən bu primitiv nəsnələri bu qədər şiddətlə axtarmağın, ifadə etmək həvəsinin (özü də orijinal şəkildə) sirri nədədir. Maraqlı məsələlərdən biri də bu savaşda yaranan cərəyan və üslub hadisələrinin də bu sualı cavablandırmağı həmişə yaddan çıxarmasıdır.

III fəslin 2-ci bölməsi (**“Pol Osterin romanlarında postmodern paradigma”**) Pol Osterin romanlarının təhlilinə həsr edilib.

Pol Oster nə qədər məşhur olsa da, bir o qədər modda olmayan amerikan yazıçısıdır, onun əsərlərində dünya, gerçəklik və ictimai durumla bağlı müəyyən konsepsiyalar elə müasir həyatın özü kimi dağınıq formada və son dərəcə orijinal təhkiyə quruluşunda təqdim edilir. Bu əsərləri oxumaq xüsusi hazırlıq tələb edir, ancaq onları səbrlə oxuyan şəxslərin təsirdən ayılması çətin olur, belə ki, P.Osterin roman – təhkiyə quruluşunda başgicəlləndirici suallar və onların sona qədər cavablandırılmaması strategiyası allüziya yaradır. Dünya sonsuzdur, həqiqət bir bütöv deyildir, siz yalnız adına həqiqət deyilən şeyin qırıntılarını görə və tapa bilərsiniz.

Oster yaradıcılığının əsas teması belə bir sərhədi tapıb anlamaqla şərtlənir ki, insan həyatda qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmaq və özünü, kimliyini tapmaq üçün haralara qədər gedə bilər? Bütün əsərlərini yan-yana düzüb təhlil etdikdə ilkin görünən fakt bu olur ki, romanlarında personajların sayı azdır, ancaq qərribə odur ki, bu personajların nə elədiklərini və müəllifin təxəyyülünün onları hara qədər aparacağını bilə bilmirsən.

Məsələn, “İllüziyalar kitabı” romanının süjetini nəzərdən keçirmək olar: ədəbiyyat professoru Devid Zimmer təyyarə qəzasında arvadını və iki uşağını itirir. Yarım il ərzində cəhənnəmin bütün künc-bucaqlarını gəzib dolaşır, içir, içini yeyir və həyata bütün marağını itirir. Ancaq günlərin bir günü televizorda nümayiş etdirilən səssiz kinonun bir fraqmenti olmanın möcüzə yaradır, keçən dövr ərzində ilk dəfə Devidin simasında təbəssüm yaranır. İndi əlində heç bir təcili işi yoxdu (pulu var – həyat yoldaşının həyatını sığortalayıb, universitetdən akademik məzuniyyət götürüb), buna görə də gülməyi yadırgamış adamı gülməyə məcbur edən şəxs haqqında roman yazmaq qərarına gəlir. Bu, 50 il qabaq karyerasının pik nöqtəsində olduğu zaman qeyb olmuş komik Hektor Mann adlı şəxsdir. Hamı güman edir ki, bu adam çoxdan bu dünyadan köç eləyib. Ancaq kitab çıxdıqdan az müddət sonra Zimmer Nyu-Meksikadan məktub alır, deyilir ki, Mann yaşayır və onunla görüşmək arzusundadır. Bu kitab həyatlarını illüziyalar üstündə quran insanlardan bəhs edir. Nə olursa-olsun insan sonda tək qalır, həyatını daxildən qurub tənzimləyə bilməzsə, gec ya tez, karton evcik uçub dağılanda qarşısında nəhəng uçurum açılır.

“Cənab Vertiqo” uçmaq qabiliyyəti olan bir oğlandan bəhs edir. Master İequda cındır paltar geyinmiş Uoltu küçədən tapanda onun cəmi-cümlətəni doqquz yaşı vardı və bu zaman Uoltla müqavilə bağlayır: on üç yaşında Uolt uça bilməzsə, gəlib ustadın başını balta ilə bədənindən ayıra bilər. Üç ildən sonra, bir sıra təhlükəli və qorxunc təcrübələri sınaqdan sonra Uolt doğrudan da uçar. “İllüziyalar kitabı”ndan fərqli olaraq, bu qeyri-adi dərəcədə optimist romandır. Bəlkə kitabın təlqin etdiyi həqiqəti əxz etdikdən sonra insanlar gerçəkdən uçmağı öyrənəcəklər? Niyə də yox?! Yeganə problem budur ki, uçmağı ağullarından belə keçirməyiblər, bu arzu ilə yaşamaayıblar. Bu hadisə Nəhəng Depressiya dövründə Amerikada baş verir - hər yer qanqsterlərlə doludur, ölkə aclıq və fəlakət içindədir. Kitab sözün əsl mənasında insanı tilsimləndirir. Onun janrını müəyyənləşdirmək çətindir – şübhəsiz ki, fantastika deyil, magik realizm saysaq, burada magiya azdır – uşaq uçmağı öyrənir, bunun harası fantastika, yaxud sehrbazlıqdır?

P.Osterin ən məşhur romanlarından biri “Leviafan” adlanır. Bu roman P.Osterin avtobiografik detallarla ən zəngin əsəridir – təhkiyəni aparan qəhrəmanın taleyi Osteri xatırladır: nöqtəbənöqtə. İlk uğursuz nikah, bu nikahdan bir oğlan uşağının olması, ikinci uğurlu nikah (romanda ikinci qadının adı İrisdir, Osterin öz qadının adı isə Siridir – məşhur yazıçı). Qız uşağının dünyaya gəlməsi. Romanın baş qəhrəmanı Benjamin Saksı əsərin elə ilk cümlələrindən tanımalı oluruq, növbəti dəfə “Azadlıq heykəlini” uçurmaq üçün hazırladığı mina partlayır. Romanın əsas teması terrorizmdir. Bu əsər haqqında bir qədər təfərrüatlı danışmaq zərurəti var..

Bütün roman qəribə “üst-üstə düşmərlə” zəngindir. Qəhrəman doxsanıncı illərin əvvəllərində ahəngdar həyat tərzini qurulmuş Amerikada yaşayır. Ancaq bu qəhrəmanların ömürlərinin açar məqamları həmişə, demək olar bütün hallarda təsadüflə müəyyənləşir. İnsanların və hadisələrin qeyri-məntiqi şəkildə üz-üzə gəlib toqquşması. Bir tərəfdən dövlət, hakimiyyət maşınının dəqiq çalışması, digər tərəfdən insan həyatının qəribə xaosluqlu, təsadüflərin meydan sulaması ... romanın fəlsəfi süjet qatını ortaya qoyur: dünyada mənasız heç nə yoxdur – hər şey bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Varlığın xaosluqlu Amerikayı “Leviafan dövləti” kimi təcəssüm etdirən Azadlıq heykəlinə qarşı durur. Saksın həyatında ən dramatik anlar məhz heykəllə əlaqəlidir. Uşaqlıqda anası onu abidənin içində ekskursiyaya aparmışdı, qapalı məkanda anası və rəfiqəsi təlaşlanmış, Saks isə yüksəklikdən qorxma xəstəliyinə düşmüşdü. Saks elə belə də deyir : “Bu mənim ilk siyasi dərsm oldu. Başa düşdüm ki, azadlıq təhlükəlidir. Bircə anlığa özünü buraxsan – yoxsan.” Şübhəsiz ki, bu sözlər ümumən azadlığa yox, onun simvollaşdırdığı “dövlət azadlığına” aiddir. Belə bir fonda Saks intihar etmək istəyir, özünü evin damından atır. Saks növbəti romanında dövlət ideyasını inkişaf etdirmək niyyətində olsa da, özündən asılı olmayaraq başgicəlləndirici hadisələr burulğanına düşür və bunun nəticəsində oturduğu yerdən qalxıb bütün Amerikayı qarış-qarış gəzməli olur. Bu zaman gözüne yəhudi sol radikal partiyasının mənsubu, Rusiyada doğulmuş Aleksandr Berkmana həsr edilən bir dissertasiya sataşır və bu, Saksın həyatında dəyişmə nöqtəsinə çevrilir. Ədəbiyyatdan birdəfəlik ayrılmaq qərarına gəlir.

İntervülərində Pol Oster dəfələrlə qeyd edib ki, onu daha çox mif ölkəsi kimi Amerika obrazı maraqlandırır. Bu ideya inanılmaz əhvalatlar süzgəcindən keçirilərək oxucuya təqdim edilir, bu ideya bəzən anı şəkildə insan taleyini dəyişən qeyri-adi hadisələr fonunda açılır. Romanın qəhrəmanı Azadlıq Kəbəsi qarşısına belə bir məqsəd qoyur ki, mexaniki obrazdan, yaxud dəhşət doğuran obrazdan daxilində yatan mifə çevirmək

istəyir. Qəhrəman heykəli dil açıb danışmağa, nəfəs alıb yaşamağa məcbur etmək istəyir: «*Ayıl, Amerika. Eyni şeyi deyib, başqa şeyi etməkdən yorulmadın mı? Heykəllərin havada uçmasını görmək istəmirsənsə sübut elə ki, ikiüzürlüyə birdəfəlik yox deyibsən*»¹¹.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatçı mövzu üzrə əldə etdiyi qənaətləri bölüşür. Bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

XX əsrin ədəbi prosesi müxtəlif səviyyəli fərqlilik, qeyri-adilik, indiyə kimi ədəbiyyatın yaranıb boy atdığı ənənəvi modellərdən imtina ilə səciyyələnir. Artıq aparıcı ədəbi janra çevrilən roman janrında getdikcə güclənən sintez prosesi açıq şəkildə özünü büruzə verir, ən müxtəlif qeyri-janr və qeyri-ədəbi elementlərin roman mətninə daxil olması təzahür edir.

Dissertasiyada belə bir nəticə hasil olur ki, “Amerikan arzusu, yaxud ideyası” xaraktercə miflə bağlıdır, mifin təbiətində belə bir güclü cəhət var: canındakı gücü qarşısına çıxan fərdin canına hopdurmaq istəyir. Elə bu səbəbdən bu mifik ideya bir çox dünya şöhrətli yazıçıların əsərlərində bədii cəhətdən ümumiləşdirilmişdir. Tədqiqat boyu adı çəkilən mifin meydana gəlməsinin ilkin şərtlərini bu formada müəyyənləşdirmişik:

1. Amerika birinci dəfə kəşf edildikdən sonra mifik modelə çevrilir və ora ayaq basan insanlar millətindən asılı olaraq Amerikanı özünəməxsus şəkildə kəşf ediblər. Onların hamısı bir yerdə son dərəcə orijinal və təkrarsız Amerika obrazını yaradır. Avropadan Amerikaya baxan, yaxud bu ölkədə yaşayıb onu öyrənən insanlar üçün Amerika coğrafi məkandan çox psixoloji reallıq sayıla bilərdi, çünki hər bir avropalı Amerikaya məhz özünün problemləri bucağından nəzər salırdı.

2. Bu obrazın bədii ədəbiyyatda əksi ən müxtəlif dövrlərdə fərqli metodlar əsasında həyata keçirilib.

Bir qənaət paradoksaldır ki, Amerika arzusu Amerikada deyil, Avropada yaranıb. Bu ideya məhz Avropadan “Yeni Dünya”ya aparılıb. Ona görə elmi ədəbiyyatda belə bir fikir tez-tez təkrarlanır ki, Amerika kəşf ediləndən çox-çox əvvəllər mövcud idi. Qərb sivilizasiyasının elə ilk dönməndən insanlar qızıl əsr haqqında xəyallar bəsləyirdilər.

Nəticə xarakterli digər müddəə ondan ibarətdir ki, XX əsrin ikinci yarısına təsadüf edən amerikan ədəbiyyatı müasir dövrün ədəbi yaradıcılığının əsas tendensiyaalarını tam şəkildə əks etdirirdi. Pol Osterin bədii oriyentirləri şübhəsiz ki, eksiztensializm və strukturalizm fəlsəfəsinin dərk edilməsi əsasında meydana gələn amerikan postmodernizminin

¹¹ An interview with Paul Auster. Conducted by L. McCaffery and S. Gregory Teker // Contemporary Literature. Madison, 1992. Vol.33, №1, p. 1-23.

özülündə dayanır. Amerikan postmodernizminin spesifikasi onu digər milli variantlardan ayırır və fərqləndirir (fransız, italyan və ingilis). “Nyu-York trilogiya”sına daxil olan romanlarda Pol Oster bir tərəfdən dünya ədəbiyyatının ənənələrindən bəhrələnir və eyni zamanda ilk öncə postmodern estetikaya əsaslanaraq məlum-məşhur üsul metodları yeni baxış bucağından tətbiq edir. Müəllif dünyaduyumunun və poetikasının orijinallığını qeyd etməklə, etiraf etmək lazımdır ki, “Nyu-York trilogiyası” müasir ABŞ ədəbiyyatında mühüm yer tutur.

Dissertasiyanın əsas məzmun və müddəaları aşağıdakı tezis və məqalələrdə əksini tapmışdır:

1. Uilyam Folknerin insan konsepsiyası // BSU, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, № 2, Bakı, 2012, s.95-99
2. XX əsr amerikan ədəbiyyatında ideyadan mif modelinə doğru / AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, Bakı: Elm və təhsil, №8, 2012, s.398-404
3. иф и реальность в творчестве Пола Остера / Язык, культура, этикет в современном полиэтническом пространстве. Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения профессора У.Б.Алиева, 29-30 июня 2012 года, Нальчик, 2012, стр.193-197
4. XX əsr Amerika ədəbiyyatında bədii modellər / Bakı Avrasiya Universiteti, Sivilizasiya, №3, Bakı, 2014, s.77-85
5. XX əsr amerikan ədəbiyyatının əsas inkişaf istiqamətləri // BSU, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, №1, Bakı, 2014, s.153-156
6. Постмодернистская парадигма. В мире научных открытий. Социально-гуманитарные науки. Научный журнал. №1 (61), Красноярск, 2015, стр.758-766

M

**От американской идеи к мифу в американской
литературе XX века
(на основе творчества У.Фолкнера и П.Остера)**

РЕЗЮМЕ

В диссертации «От американской идеи к мифу в американской литературе XX века (на основе творчества У.Фолкнера и П.Остера)» освещаются проблемы, связанные с зарождением, формированием, трансформацией, а также отражением в художественной литературе американской идеи и мифа в XX веке через прозаические произведения Уильяма Фолкнера и Поля Остера, демонстрирующих различные поэтические методы и стилистику. Автор диссертации анализирует данные проблемы через призму последних достижений современного литературоведения.

Работа состоит из введения, трех глав и списка литературы.

В введении затрагиваются моменты, связанные с актуальностью и научной новизной диссертации, дается информация о целях и задачах, о степени освоения материала, о его объекте и предмете, научной новизне, теоретическом и практическом значении.

В I главе диссертации «Американская идея, ее проявления, формирование и отражение в литературе» к анализу привлекаются такие существенные вопросы, как американская идея и прагматизм— история и литература, основные направления развития американской литературы XX века и т.д.

Во II главе «Мифологические модели в американской литературе второй половины XX века» исследуются проблемы, касающиеся специфики американского литературного мифа, противостояния культурных и символических элементов в создании образов и пр. на основе творчества У.Фолкнера.

Наконец, в третьей главе («Духовные проблемы в прозе У.Фолкнера и П.Остера») анализируются формы мышления в модернистской и пост-модернистской американской прозе XX века, их связь с духовными поисками прозы и соответствующие парадигмы.

В заключении подводятся итоги научной работы.

**From american idea towards american myth in the 20-th
century american literature
(based on W. Faulkner and P.Auster's works)**

SUMMARY

In the thesis entitled “From american idea towards american myth in the 20-th century of american literature (based on W.Faulkner and P.Auster's works)”, the matters, such as, development and shaping of the american idea and american myth within the 20-th century, it's transformation and reflection in the fiction are analysed within the meaning of the prose of W.Faulkner and P.Auster demonstrating different parameters from the standpoint of style and poetics. This matter was investigated in the context of the last achievements of the literary criticism.

The thesis consists of an introduction, three chapter, conclusion and the list of references.

The introduction substantiates the topicality and scientific importance of the problem, the research's goal and duties, level of study, object and subject, scientific novelty and theoretical and practical importance are indicated.

In the first chapter of the thesis (“American idea, its appearance, formation and reflection in the literature”), the american idea and american pragmatism – history and literature and the main aesthetic directions of the 20-th century's american literature and other principal problems are analysed.

The second chapter of the thesis (“Mythological models in the second half of the 20-th century american literature”) deals with the specificity of the american literary myth, opposition of cultural (social) and symbolical elements in creation of images based on the works by Faulkner.

In the third chapter of the thesis (“Spiritual problems in the prose of W.Faulkner and P.Auster”), the modernist and post-modernist thinking models, their connection with the spiritual searches of the prose and the convenient literary paradigms are analysed.

The conclusion summarised the results of the carried out scientific research.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. НИЗАМИ**

На правах рукописи

ШЮКУФА ЧИНГИЗ кызы ВЕЛИЕВА

**ОТ АМЕРИКАНСКОЙ ИДЕИ К АМЕРИКАНСКОМУ МИФУ
В АМЕРИКАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XX ВЕКА
(на основе творчества У.Фолькнера и П.Остера)**

5718.01 – Мировая литература (литература США)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2015